

Fons Meijer*

Vorst in het vizier. Nationalisme en de verbeelding van de Oranjes na rampen in de negentiende eeuw

Looking at the monarch. Nationalism and the representation of Orange monarchs after disasters in the 19th century

The 19th century Dutch monarchs from the House of Orange often played a proactive role in the aftermath of major catastrophes, such as storm surges, river floods and destructive explosions. Authors repeatedly praised their commitment afterwards and characterised them as symbols of the nation. In this article I demonstrate that the discourse through which monarchs were celebrated should quintessentially be understood as manifestations of nationalism, that is: these discourses cultivated a national sense of unity and thus popularised a the notion of the Netherlands as a national community. As it turn out, authors commonly cultivated a conservative notion of national community, concentrated around conformist concepts such as unity, hierarchy and moderation.

Woordenaantal: 6556 (exclusief noten)

Het lijkt een natuurwet te zijn: daar waar in Nederland een dijk doorbreekt of een catastrofale ontploffing plaatsvindt, daar is binnen een paar dagen de monarch te vinden – denk aan Wilhelmina na de stormvloed van 1916, Juliana bij de watersnood van 1953 en Beatrix na de vuurwerkram্প in 2000. Van deze wetmatigheid was niet alleen in de twintigste, maar ook in de negentiende eeuw al sprake, want ook toen hebben Oranjevorsten zich dikwijls betrokken betoond met de slachtoffers van rampspoed. Een andere wet was dat tijdgenoten deze betrokkenheid vaak verheerlijkten in gelegenheidsgedichten, liefdadigheidsbrochures, uitgegeven preken en gedenkboeken. Na negentiende-eeuwse rampen verschenen teksten uit deze genres veelvuldig op de markt.¹ De beeldvorming van Oranjemonarchen die in de negentiende eeuw in deze publicaties ontstond staat centraal in deze bijdrage.

---

* Dit artikel is tot stand gekomen als onderdeel van het NWO-Vici-project 'Dealing with disasters in the Netherlands. The shaping of local and national identities, 1421-1890' (projectnummer 277-69-002) dat wordt geleid door prof. dr. Lotte Jensen. Voor meer informatie, zie: dealingwithdisasters.nl. Graag wil ik Paul Hulsboom bedanken voor zijn kritische commentaar op een eerdere versie van dit artikel en Elseke Ouweland-Dorgelo voor haar hulp en begeleiding bij mijn bezoeken aan het Koninklijk Huisarchief.

¹ Zie voor gelegenheidsgedichten en liefdadigheidsbrochures die na rampen verschenen, naast de bijdrage van Marita Mathijssen in dit nummer: Elsa den Boer, 'Omwille van winter en watersnood. Liefdadigheidsuitgaven in de negentiende eeuw' (Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, 1994); Laurens Ham, 'Occasional writer, sensational writer: Multatuli as a sentimental benevolence writer in the 1860s', in *Texts, Transmissions, Receptions*, red. André Lardinois e.a. (Leiden: Brill, 2014), 297-303. Over gedenkboeken over

Hoewel historici reeds geruime tijd aandacht besteden aan de rol die beeldvorming en representatie spelen in de Nederlandse Oranjemonarchie, hebben ze nauwelijks gekeken naar de aard en betekenis van de beeldvorming die rond vorsten ontstond na tijden van rampspoed.² In de voortreffelijke koningsbiografieën uit 2013 hebben de auteurs weliswaar stilgestaan bij de rol die de vorsten speelden na calamiteiten en de waardering die hen daarbij vanuit de bevolking ten deel viel; ze hebben evenwel geen ruimte genomen om vragen te stellen over de mogelijke betekenis van de vertogen waarmee auteurs en kunstenaars deze waardering kenbaar maakten.³

De beeldvorming die na rampen ontstond van de voorloper van de Oranjes, koning Lodewijk Napoleon, is daarentegen wel expliciet door historici tegen het licht gehouden. Nederlands eerste koning maakte er een gebruik van om zich uitgebreid te bemoeien met de hulpverlening na rampen, geld te doneren en de slachtoffers te bezoeken.⁴ Historici betogen dat het positieve beeld dat bij deze gelegenheden van de koning ontstond voor een belangrijk deel het resultaat was van een propagandaoffensief. De koning maakte gebruik van prentenmakers, dichters en geschiedschrijvers om van zichzelf het beeld te cultiveren van een goede vorst die zijn arme onderdanen bijstond in hun benauwdste uren.⁵

De beeldvorming die in het tijdperk van de Oranjekoningen ontstond kunnen we echter niet beschouwen als het resultaat van PR-offensieven. Er zijn geen aanwijzingen dat de Oranjes na rampspoed op grote schaal auteurs en prentenmakers rekruteerden om propaganda te creëren.

---

overstromingsrampen is eveneens geschreven, zie: Harm Pieters, 'Herinneringscultuur van overstromingsrampen. Gedenkboeken van de overstromingen van 1775, 1776 en 1825 in het Zuiderzeegebied', *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 21, nr. 1-2 (2012): 48-57; Petra J.E.M van Dam en Harm Pieters, 'Enlightened ideas in commemoration mooks of the 1825 Zuiderzee flood in the Netherlands' in *Navigating history: economy, society, science and nature. Essays in honor of Prof. Dr. C.A. Davids*, red. Pepijn Brandon e.a. (Leiden: Brill, 2018), 290-92.

² Voor recente voorbeelden, zie: Matthijs Lok en Natalie Scholz, 'The return of the loving father. Masculinity, legitimacy and the French and Dutch restoration monarchies (1813-1815)', *BMGN - Low Countries Historical Review* 127, nr. 1 (2012): 33-41. Stefan Dudink, 'Legs fit for a king. Masculinity in the staging of the Dutch restoration monarchy, 1813-1819', *BMGN - Low Countries Historical Review* 127 nr. 1 (2012): 45-71; Jeroen Koch, 'The King as father, Orangism and the uses of a hero. King William I of the Netherlands and the Prince of Orange, 1815-1840', in *Royal heirs and the uses of soft power in nineteenth-century Europe*, red. Frank Lorenz Müller and Heidi Mehrkens (London: Palgrave, 2016): 263-80; Jane Judge en Joris Oddens, 'Father figures and faction leaders. Identification strategies and monarchical imagery among ordinary citizens of the Northern and Southern Low Countries (c. 1780-1820)', *BMGN - Low Countries Historical Review* 133 nr. 3 (2018): 72-97.

³ Jeroen van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam: Boom, 2013), 288; Dik van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam: Boom, 2013), 316-20.

⁴ Lotte Jensen, "'See our succumbing fatherland, overwhelmed by disaster, woe and strife": coping with crisis during the reign of Louis Bonaparte', *Dutch Crossing* 40, nr. 2 (2016): 151-64.

⁵ M.J. van den Burg, 'Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813' (Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2007), 222-23; P.J. Rietbergen, *Lodewijk Napoleon. Nederlands eerste koning 1806-1810* (Amersfoort/Brugge: Bekking & Blitz, 2006): 78; Toon Bosch, 'Natuur en cultuur. Modernisering van hulpverlening na catastrofale overstromingen in de Nederlandse Delta, 1740-1861', *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 21, nr. 1-2 (2012): 45.

De vertogen die toen geproduceerd werden waren juist veeleer het product van *actieve toe-eigening* door auteurs uit middengroepen in de samenleving. Het waren doorgaans predikanten, genootschapsredenaars, onderwijzers en ambtenaren – allerminst behorend tot de directe invloedssfeer van het hof – die de beeldvorming met hun teksten aanjoegen.⁶

Deze toe-eigening van de monarchie gebeurde niet alleen in Nederland, maar was een internationaal fenomeen. Dat er in het Europa van de negentiende eeuw sprake was van een publiek dat zich de monarchie toe-eigende is steeds vaker het uitgangspunt van historisch onderzoek. In toenemende mate analyseren historici de manier waarop tijdgenoten bepaalde percepties op hun vorst instrumentaliseerden om zo bepaalde claims of maatschappelijke denkbeelden kracht bij te zetten. Juist in een eeuw waarin vorsten steeds meer dan ooit een ‘publiek figuur’ moesten zijn om relevant te blijven, werden hun beeltenissen (in de breedste zin des woords) een middel in maatschappelijke discussies en debatten, een vehicle om uiting te geven aan politiek-maatschappelijke denkbeelden.⁷

In deze bijdrage laat ik zien dat we de verbeelding van de Oranjes na rampen in deze periode vooral moeten begrijpen als een vorm van nationalisme, dat wil zeggen: ze cultiveerden en bestendigden nadrukkelijk nationale gevoelens en identiteiten en gaven zo mede vorm aan – en populariseerden – het idee van Nederland als natie.⁸ Veel loftuitingen die na rampen verschenen verbeeldden de vorst immers op de een of andere manier als het bindmiddel van de nationale gemeenschap. We weten al dat de Oranjes vanaf het begin van de Oranjemonarchie in het heersende discours golden als symbolen van de natie.⁹ Bovendien was er wellicht ook sprake van een soort ‘*rally ‘round the flag*’-effect, een door politicologen bestudeerd fenomeen

---

⁶ Ook Henk te Velde beargumenteert dat de Oranjes weliswaar een belangrijke symboolfunctie hadden in de negentiende eeuw, maar dat dit vooral kwam omdat anderen deze rol aan het koningshuis toeschreven, zie bijvoorbeeld: Henk te Velde, “‘Geheimzinnig schijnende diepte’”. De volkskoning en de omstrede band tussen vorst en volk in de negentiende eeuw’, *Groniek* 150 (2000): 7-24. Voor meer onderzoek naar de toe-eigening van Oranje door allerhande groepen in de maatschappij, zie: Henk te Velde en Donald Haks, red., *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam: Prometheus, 2014); Anne Petterson, *Eigenwijs vaderland. Populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam* (Amsterdam: Prometheus, 2017), 119-166; Judge en Oddens, ‘Father figures’.

⁷ Zie bijvoorbeeld: Natalie Scholz, *Die imaginierte Restauration. Repräsentationen der Monarchie im Frankreich Ludwigs XVIII.* (Darmstadt: wbg Academic, 2006), 73-116; Lok en Scholz, ‘The return of the loving father’; Irena Kozmanová, ‘Keizer Wilhelm II als hondenbezitter. De instrumentalisering van de monarchie als “wapen” in debatten over de hondenfokkerij’, *De moderne tijd* 2, nr. 3-4 (2018): 312-325.

⁸ Hier heb ik me laten inspireren door David Bell’s definitie van nationalisme: ‘it is a political program which has as its goal not merely to praise, or defend, or strengthen a nation, but to actively construct one’. Zie: David Bell, *The cult of the nation in France. Inventing nationalism 1680-1800* (Cambridge, MA/Londen: Harvard University Press, 2001), 3. Dat veel publicaties na rampen een sterke nationalistische dimensie hadden – niet alleen in de negentiende eeuw, maar ook daarvoor – wordt ook geïllustreerd in: Lotte Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen: Vantilt, 2018).

⁹ Joris van Eijnatten, ‘Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw’, *De negentiende eeuw* 23, nr 1. (1999): 4-22.

dat beschrijft hoe burgers tijdens crises tijdelijk een grotere behoefte lijken te hebben aan nationale eenheid en zich achter nationale leidersfiguren scharen.¹⁰ Dit effect zou kunnen verklaren waarom er juist na rampen telkens een opleving was van nationalistische vertogen waarin de Oranjes een belangrijke – en vaak centrale – plek innamen.

In de negentiende eeuw was het nationalisme echter in grote mate een ideologie met een veranderend karakter.¹¹ Dat een steeds groter deel van de Nederlanders zich in de loop van de negentiende eeuw ging identificeren met de natie, wil niet zeggen dat er overeenstemming bestond over de richting waarin het nationale denken zich diende te begeven. Net zoals alle ideologieën is het nationalisme een ‘wezenlijk betwist concept’, zoals politicologen dat noemen, dat wil zeggen: een concept dat onvermijdelijk eindeloze discussies met zich meebrengt over het juiste gebruik en de juiste interpretatie.¹² Dit betekent dat velen zich in de negentiende eeuw weliswaar identificeerden met het idee van Nederland als natie, maar dat er desondanks verschil van inzicht bestond over de specifieke voorstelling van deze gemeenschap. Hier komt nog eens bij dat nationalisme een zogeheten ‘dunne ideologie’ is, te weten: een niet-opzichzelfstaande ideologie die pas een concrete politieke betekenis krijgt door koppeling met een andere, programmatische ideologie – zoals conservatisme, liberalisme of confessionalisme.¹³ Het liberale nationalisme van de Italiaanse vrijheidsstrijder Giuseppe Mazzini was van een heel andere snit dan het reactionaire integrale nationalisme van de Franse politicus en denker Charles Maurras, om twee voorbeelden uit de Europese geschiedenis te noemen.¹⁴ Ook in Nederland was de vraag over wat het politieke karakter van het nationalisme was – of behoorde te zijn – gedurende de negentiende eeuw inzet van politieke strijd.¹⁵ Zoals onderzoek naar het nationalisme heeft laten zien, was juist de culturele verbeelding in deze fase van de natievorming het domein waarin deze definitieprocessen en conflicten plaats hadden en noties van de natie gecultiveerd werden.¹⁶

---

¹⁰ William D. Baker en John. R. Oneal, ‘Patriotism or opinion leadership? The nature and origins of the “rally ‘round the flag” effect’, *Journal of conflict resolution* 45, nr. 5 (2001): 661-87.

¹¹ Ik gebruik het begrip ideologie in dit artikel op een niet-normatieve wijze en zie het als ‘a more or less coherent set of ideas that provides the basis for organized political action, whether this is intended to preserve, modify or overthrow the existing of power’: Andrew Heywood, *Political ideologies*, 5e editie (New York: Palgrave, 2012), 11.

¹² W.G. Gallie, ‘Essentially contested concepts’, *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-56): 167-198.

¹³ Michael Freedon, ‘Is nationalism a distinct ideology?’, *Political Studies* 46, nr 4 (1998): 748-65.

¹⁴ Deze twee voorbeelden komen uit: Heywood, *Political ideologies*, 190-91.

¹⁵ Henk te Velde, ‘Natievorming en politieke strijd in Nederland’, *Beleid en maatschappij* 22, nr. 2 (1995): 100-108.

¹⁶ Niek van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004), 46-7; Joep Leerssen, ‘Nationalism and the cultivation of culture’, *Nations and nationalism* 12, nr. 4 (2006): 560-64. Zowel Van Sas als Leerssen hebben zich laten inspireren door de Tsjechische historicus Miroslav Hroch, die in zijn theorie van het nationalisme veel nadruk heeft gelegd op de

In dit artikel analyseer ik hoe negentiende-eeuwse auteurs zich de Oranjes na rampen toe-eigenden om een bepaalde invulling te geven aan het nationalisme. Welke beeldvormende motieven gebruikten ze om het nationalisme van een specifieke politieke dimensie te voorzien? Was dit nationalisme een reactie op een conflicterend natie-ideaal? Maakte het ideaal op zijn beurt weer een tegenreactie los? Zoals ik duidelijk zal maken was het nationalisme dat auteurs na rampen in loftuitingen op de vorst vocaliseerden veelal van een behoudende signatuur.

Aangezien er zich tijdens de korte regeerperiode van koning Willem II (r. 1840-1849) geen grote rampen voordeden, richt ik mij in dit artikel alleen op de beeldvorming die ontstond rond de betrokkenheid van de koningen Willem I (r. 1815-1840) en Willem III (1849-1890). Het artikel bestaat uit vier paragrafen. Hierbij gaan de eerste paragraaf over de verbeelding van Willem I na rampen en de tweede over de nationalistische en ideologische betekenis van deze beeldvorming. De derde paragraaf gaat over de verbeelding van Willem III na twee grote watersnoden en de vierde en laatste paragraaf gaat over de herinneringspolitiek die auteurs de rest van zijn regering bleven voeren rond deze beeldvorming.

De analyse is in hoofdzaak gebaseerd op verschillende soorten gedrukte publicaties. In de eerste plaats betreft het brochures die direct na rampen verschenen, zoals gelegenheidsgedichten, preken en toespraken.¹⁷ In de tweede plaats betreft het meer historiserende publicaties die terugblikken op de rampen, zoals gedenkboeken en geschiedenisboeken. In het vierde deel van het artikel is de analyse op sommige plekken aangevuld met stukken uit de correspondentie van koning Willem III, die ik heb onderzocht in het Koninklijk Huisarchief.

Vader van zijn huisgezin

Zoals zijn biograaf heeft opgemerkt was koning Willem I er de koning niet naar om zich na rampen op empathische wijze in te laten met de slachtoffers.¹⁸ Hij streefde geen volkskoningschap na en voelde zich het best op zijn plek als hij zich vanachter zijn schrijftafel

---

manier waarop cultuuruitingen nationale gevoeligheden onder een steeds groter publiek socialiseren: Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*, vert. Ben Fowkes (New York: Cambridge University Press, 1985).

¹⁷ Hier heb ik me voornamelijk gebaseerd op publicaties die zijn opgenomen in de collectie pamfletten in de Koninklijke Bibliotheek, zie: <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/kb-collecties/oude-drukken-tot-1801/pamfletten-1486-1853> (geraadpleegd op 4 mei 2020).

¹⁸ Dit beargumenteert Jeroen Koch overigens niet in zijn biografie over Willem I uit 2013, maar in de synthese van de drie koningsbiografieën die hij daarna schreef: Jeroen Koch, *Oranje in revolutie & oorlog. Een Europese geschiedenis 1772-1890* (Amsterdam: Boom, 2018), 161.

kon bemoeien met het landbestuur, als een ambtenaar-koning.¹⁹ Anders dan Lodewijk Napoleon had hij nauwelijks door – of wilde hij niet doorhebben – dat grote rampen belangrijke natievormende momenten waren en dat hij zich dan op een verbindende manier aan zijn onderdanen zou kunnen presenteren. Hoewel hij zich weliswaar regelmatig als een soort crisismanager opstelde – hij deed donaties en stuurde lokale bestuurders aan – deed hij dit allemaal vanuit zijn paleis en was hij zelden op de plekken des onheils te vinden.²⁰

Deze voor Willem I kenmerkende houding bleek wel tijdens twee van de grootste rampen uit zijn regeerperiode, namelijk de rivieroverstromingen van 1820 en een stormvloed in 1825. Bij die eerste ramp braken, in januari 1820, na een strenge vorst onder druk van kruierend ijs op verschillende plekken de rivierdijken door. Het hele rivierengebied, van Pannerden in het oosten tot aan Krimpen in het westen, kwam onder water te staan.²¹ Ook het Zuidelijke deel van het Koninkrijk werd getroffen: overstromingen van de Maas, de Senne en de Dender zorgden voor veel leed en schade in en rondom steden als Brussel, Antwerpen, en Leuven.²² Bij de tweede ramp in februari 1825 zorgde een catastrofale combinatie van een felle noordwesterstorm, springtij en hoog binnenwater ervoor dat verschillende zeedijken bezweken. Vooral in de kuststreken van de Zuiderzee liepen veel polders onder water. Vlaanderen werd ook, maar in minder mate, getroffen door de stormvloed.²³

Na beide rampen zag de koning het belang in van daadkrachtig handelen vanuit de nationale overheid. In 1820 voorzag hij de besturen van de getroffen provincies van financiële steun om de eerste nood te lenigen en riep hij de gouverneurs van de niet-getroffen provincies op om solidair te zijn. Na beide rampen joeg hij ook de nationale liefdadigheid aan, doneerde hij aan de slachtoffers flinke bedragen uit eigen zak en stelde hij commissies in die moesten toezien op de meest effectieve aanwending van de noodhulp.²⁴

---

¹⁹ Over de bestuurlijke identiteit van Willem I, zie: Jeroen Koch, *Koning Willem I 1772-1843* (Amsterdam: Boom, 2013), 270-381

²⁰ Over de discontinuïteit tussen Lodewijk en Willem in dit verband, zie: Fons Meijer, 'Nederlandse vorsten in tijden van ramspoed sinds Lodewijk Napoleon', in *Napoleons nalatenschap. Sporen in de Nederlandse samenleving*, red. Lotte Jensen (Amsterdam: De Bezige Bij, te verschijnen in 2020).

²¹ E. Maaskamp, *Geschiedkundige beschrijving van de overstroming der rivieren: de Rijn, de Waal, de Maas, de Lek en de Yssel, in het Koninkrijk der Nederlanden, bij de aanvang van het jaar 1820* (Amsterdam: E. Maaskamp, z.d.).

²² D.J. Glimmerveen, *Geschiedkundige verslag van de meestbekende, buitengewoon hoge watervloeden, doorbraken en overstromingen welke Noord- en Zuid-Nederland van de vroegste tijden tot heden hebben geteisterd* (Amsterdam: Weything & Van der Haart, 1856), 143-144, 153-154.

²³ Frits David Zeiler, '1825: de 'vergeten' watersnood', *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 16, nr. 1 (2007): 19-26.

²⁴ 's Gravenhaagsche courant, 23 februari 1825; *Rapport van de algemeene commissie tot uitdeeling van den onderstand aan de noodlijdenden door de overstromingen van 1820, benoemd bij Koninklijk Besluit van 11 februari 1820, no 25* (Den Haag: Algemene Lands-Drukkerij, 1831) 6-7. Zie ook: Koninklijk Huisarchief [KHA],

Uitgebreide bezoeken aan de overstromde gebieden bleven echter uit. Hoewel het in 1820 even leek alsof hij, net als zijn betrokken voorganger Lodewijk Napoleon, de slachtoffers een hart onder de riem zou komen steken, bleef het tegen de hoop en de verwachting van de inwoners van het rivierengebied in, beperkt tot een kortdurende inspectie van het ondergelopen gebied, weinig meer dan bliksembezoek.²⁵ In 1825 verliet hij zijn Brusselse residentie in het geheel niet. Zijn zoon, kroonprins Willem, de latere koning Willem II, had echter minder moeite met een empathisch soort leiderschap. Of het in opdracht was van zijn vader weten we niet, maar Prins Willem reisde kort na de stormramp af naar getroffen gebieden in Overijssel en Noord-Holland. In Amsterdam bezocht hij onder andere het Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam, dat dienstdeed als vluchtelingencentrum.²⁶

Afb. 1 Schilderij van het bezoek van kroonprins Willem aan het Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam tijdens de watersnood van 1825, door Mattheus Ignatius van Bree, 1825. (*Collectie Rijksmuseum, Amsterdam*)

Het lijkt er niet op dat de schrijvende klassen hem zijn enigszins teruggetrokken houding kwalijk namen, want in veel gelegenheidsdrukwerk dat na de ramp verscheen prezen de auteurs de koning om zijn liefdadige en betrokken houding. Vaak werd dit drukwerk uitgegeven in de context van liefdadigheid: het was sinds enkele decennia een goed gebruik om korte gedichten en uitgeschreven redevoeringen en preken op de markt te brengen en de opbrengsten ervan ten goede te laten komen aan de slachtoffers van rampspoed.²⁷

Het beeld waarmee veel lofzangers in de jaren twintig hun waardering voor Willem I samenvatten, was dat van de koning als zorgzame vader van de natie. Na beide rampen creëerden verschillende auteurs een beeld van de koning als een bezorgde, emotioneel betrokken vader die zijn kinderen met zijn genereuze donaties troost en verlichting bracht na de rampzalige dagen. De Drentse dichter W.J. Meinsma stelde de vorstelijke aansporing van de nationale fondsenwerving bijvoorbeeld nadrukkelijk voor als een vorm van vaderlijkheid:

Neêrlands vaderlijke Koning

Archief Koning Willem I [A35], inv.nr. xviii. Stukken betreffende de watersnood in de noordelijk provinciën, 1825.

²⁵ Zie de berichtgeving in de *Groninger Courant*, 4 februari 1820; en Maaskamp, *Geschiedkundige beschrijving*, 60-61.

²⁶ Van Zanten, *Koning Willem II*, 288.

²⁷ Den Boer, 'Omwillen van winter en watersnood', Ham, 'Occasional writer', 297-300.

Roept, zelf d' eerste in hulpbetooning,

Ook zijn kind'ren tot die deugd:

't Penninksken der arremoede

En de gift der meergegoeden

Schonken alree hemelvreugd²⁸

Meinsma hanteerde het woord 'vaderlijk' vooral om het karakter van de koning te typeren als liefdevol, grootmoedig en emotioneel betrokken.²⁹ Dat was echter niet de enige manier waarop de beeldspraak werd gebruikt. Anders dan Meinsma gebruikte de Gorinchemse jurist Abraham Boxman in zijn liefdadigheidsgedicht het bijvoorbeeld als een metafoor om de relatie tussen vorst en bevolking te typeren. Hij presenteerde Willem I als een vorst wiens eerste zorg niet bij zichzelf, maar bij zijn onderdanen lag, alsof hij een vader van hen was: 'Doch juichen eischt Gij niet; Gij Uwer volken Vader / Eerbiedigt onze smart en treedt tot helpen nader.'³⁰ Andere auteurs gebruikte de vadermetafoor op een dusdanige manier dat beide functies op elkaar ingrepen: zo stelde Delftse docent J.C. Beijer de betrokkenheid van de koning niet alleen voor als een vorm van 'vaderlijke zorgen' en 'vaderlijke toezicht', maar kwalificeerde hij Willem I, net als Boxman, ook hij als een 'vader zijns volks'.³¹

De ideologische betekenis van het huisgezinationalisme

Het prijzen van de vorst als vader gold al langer als een dynastiek gebruik.³² Toch was er bepaald meer aan de hand: in essentie was het een nationalistisch vertoog waarmee auteurs een sterk op consensus-gericht ideaalbeeld van de nationale gemeenschap bestendigden. De natie was voor hen als een huisgezin, met de koning als de patriarch van de natie. Sommigen eigenden zich na de rampen de voorstelling van de natie als huisgezin ook expliciet toe in hun teksten. In

---

²⁸ W.J. Meinsma, *Bij de overstroomingen, in Februarij 1825* (Assen: C. van Gorcum, z.d.), 5.

²⁹ Dit was geheel in lijn met verlichte ideeën over 'goed' vaderschap: Lynn Hunt, *The family romance of the French Revolution* (Los Angeles: University of California Press, 1992), 17-52

³⁰ Boxman verzon in zijn gedicht zelfs een nooit plaatsgevonden bezoek van Willem I aan het door het rivierwater geteisterde Gorinchem om de vorstelijke betrokkenheid voor de lezer nog aanschouwelijker te maken: A. Boxman, *De overstrooming van Gelderland en Zuid-Holland in Januarij 1820* (Gorinchem: Johannes van der Wal, z.d.), 28-30.

³¹ J.C. Beijer, *Gedenkboek van Neerlands watersnood, in Februarij 1825* ('s Gravenhage: J. Immerzeel, 1826), 34, 198. Andere voorbeelden van het gebruik van de vadermetafoor: Omikron, *Wat mag toch dit zijn? Vrage, naar aanleiding van den watervloed in 1825* (Utrecht: A.F. Blanche en Zoon, 1825), 80; *Brief aan eenen vriend over de schaden van den noodlottigen jongsten watersnood, en de middelen tot derzelve herstel* (Amsterdam: P. den Hengst en Zoon, 1825), 16-17.

³² Hans Dijkhuis, *Monarchia. Het fenomeen van het koningschap* (Amsterdam: Boom, 2010), 156-84.

een redevoering na de stormvloed van 1825 beweerde de Elburgse rector H. Hoefhamer bijvoorbeeld dat de inwoners van Nederland, ‘hoezeer anderszins door rang en stand gescheiden’, door alle onderlinge hulpbetoon en liefdadigheid ‘als leden van één eenig groot huisgezin’ tot elkaar waren gekomen.³³ Datzelfde jaar bepaalde predikant W. Scholten in een preek naar aanleiding van de stormramp eveneens dat alle landgenoten leden waren ‘van één groot huisgezin’.³⁴

De voorstelling van vorst en natie als vader en kinderen had in het Nederland van de vroege negentiende eeuw een uitgesproken ideologische betekenis, zo hebben verschillende historici reeds beargumenteerd. Het functioneerde als een conservatief alternatief voor het revolutionaire, politiek-activistische natie-ideaal van de late achttiende eeuw, dat een nationale gemeenschap van vrije en gelijke burgers bepleitte. Het vertoog van de natie als huisgezin plaatste daar een natuurlijke en onbetwiste hiërarchische positie voor de vader-vorst tegenover. Bovendien verkoos het maatschappelijke eenheid en cohesie boven fel maatschappelijk debat. Middels het verbeelden van de natie als huisgezin legitimeerden tijdgenoten – in sommige gevallen wellicht onbewust – een politieke cultuur die de status quo koesterde en afwijzend stond tegenover democratische experimenten en grootscheepse politieke veranderingen.³⁵

Deze behoudende voorstelling die auteurs tijdens de twee watersnoden vocaliseerden moeten we begrijpen als een overblijfsel van de Franse Tijd. Al tijdens de regering van Lodewijk Napoleon had dit verzoeningsvertoog bij vlagen dominante trekken aangenomen, met name na rampen. Met de vestiging van het Koninkrijk Holland in 1806 was er onder veel middengroepen berusting en behoefte aan maatschappelijke stabiliteit ontstaan.³⁶ Verschillende auteurs hadden aangegrepen rampspoed aan om deze wens aan nationale harmonie kenbaar te maken en op Lodewijk Napoleon te projecteren – hetgeen de overheid middels propaganda aanmoedigde, zoals ik in de inleiding reeds benoemde. Na onder meer de Leidse buskruitramp en de rivieroverstromingen van 1809 waren de dichters over elkaar heen gebuiteld om de koning

---

³³ H. Hoefhamer, *Redevoering over den invloed der weldadigheid op het burgerlijk volksgeluk, gehouden in de kerk der Hervormde Gemeente te Elburg, den 11^e October 1825* (Amsterdam: J.H. Diederiks, 1826), 10

³⁴ W. Scholten, *Leerrede, naar aanleiding van Genesis VII: 19-21, ter aanbeveling van de ongelukkigen door den watersnood, gehouden te Delft, op den 21^e Februarij 1825* (Delft: P. de Groot, 1825), 20.

³⁵ De politieke functie van de voorstelling is pregnant getypeerd in onder meer: Laurens Ham, ‘Verbroken familiebanden. Negentiende-eeuwse consensuscultuur in liefdadigheidsuitgaven rond 1861’, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Neerlandica Wratislaviensia* 20 (2011): 115-16; Lok en Scholz, ‘The return of the loving father’, 33-41; Koch, ‘The King as father’, 266-67. Jane Judge en Joris Oddens staan bij de ideologische functie minder expliciet stil, maar laten wel zien dat de metafoor ook door ‘gewone mensen’ werd gebruikt om zich met bestuurders te identificeren: Judge en Oddens, ‘Father figures’, 85.

³⁶ Van Sas, *Metamorfose*, 86; Wyger Velema, *Republicans. Essays on eighteenth-century Dutch political thought* (Leiden: Brill, 2007), 207-13; Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801-1813* (Nijmegen: Vantilt, 2017), 105-06.

een nationaal-verbindende rol toe te bedelen, er waren er zelfs enkelen die hem hadden bestempeld als een ‘vader des vaderlands’.³⁷ Na 1813 hadden aanhangers van het nieuwe Oranjeregime deze eenheidstaal overgenomen: gelegheidsdichters stelden de komst van Willem Frederik naar Nederland voor als de terugkeer van een vader naar zijn huisgezin en ook de Oranjetelg zelf gaf zich aan te voelen ‘als een vader in het midden van zijn huisgezin’.³⁸

De rampen van 1820 en 1825 illustreren dat het vertoog niet slechts een propagandamiddel was in handen van de overheid: het waren – weliswaar gezagsgetrouwe – auteurs uit middengroepen in de samenleving die Willem I als liefdevolle vader van de natie voorstelden. Na beide rampen lijkt er bovendien niemand te zijn geweest die het beeld betwistte. Nu moeten we wel beseffen dat er in het koninkrijk van Willem I geen sprake was van een levendig publiek debat en een kritische publieke sfeer.³⁹ Het is heel wel mogelijk dat er tijdgenoten waren die schamper lachten bij de verheerlijking van Willem I als vader, maar die hun scepsis nooit met de drukpers deelden.

Vanaf de jaren veertig zou de ideologische betekenis van de voorstelling van de vorst als vader en de natie als huisgezin evenwel aan kracht inboeten. Een opkomende generatie van liberale politici begon zich steeds meer te verzetten tegen dit verzoeningsvertoog, in de eerste plaats omdat het autocratische machtscentralisatie legitimeerde. ‘De Staat is wel eens met eene familie vergeleken,’ schreef liberale voorman Johan Rudolf Thorbecke later misprijzend. ‘Willem I, aan het hoofd van het Land zijner vaderen, scheen die vergelijking ernstig te nemen.’⁴⁰ Het is onmiskenbaar dat de koning zich intensief bemoeide met alle belangrijke aspecten van de uitvoerende macht, een invulling van politiek die niet rijmde met de

---

³⁷ Johannes Wilhelmus Bussingh, *De weldadigheid, lierzang* (Leiden: Herdingh en Du Mortier, 1807), 24-25. Zie ook: Frans Grijzenhout, ‘Lodewijk Napoleon: beeld en zelfbeeld’, in *Lodewijk Napoleon. Aan het hof van onze eerste koning 1806-1810*, red. Paul Rem en George Sanders (Zutphen: Walburg Pers, 2006), 11-14; Rick Honings, ‘Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden, 1760-1860’ (Proefschrift, Universiteit Leiden, 2011), 176; Jensen, “‘See our succumbing fatherland’”, 154; Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 106.

³⁸ E.J. Krol, “‘Verdienste blinkt op Neêrlands troon’”. Geleheidsgedichten rond de komst van Willem I’, *De negentiende eeuw* 23, nr. 1 (1999): 30-31; Lok en Scholz, ‘The return of the good father’, 33-41; Koch, ‘The King as father’, 266-67. Koning Willem I deed deze uitspraak bij een proclamatie op 2 december 1813, zie: J.P. de Valk, ‘Landsvader of landspaus? Achtergronden van de visie op kerk en school bij koning Willem I (1815-1830)’, in *Staats- en natievorming in Willem I’s koninkrijk*, red. C.A. Tamse en E. Witte (Baarn/Brussel: Bosch en Keuning, 1992), 89.

³⁹ Remieg Aerts, ‘Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte’, in *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden*, red. Ido de Haan e.a. (Amsterdam: Balans, 2014), 270-73.

⁴⁰ Geciteerd in: Henk te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917’, in *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, red. Remieg Aerts e.a. (Nijmegen/Amsterdam: SUN, 1999), 102.

transparante staatsinrichting die de liberalen nastreefden en waarvoor Thorbecke met de grondwetswijziging van 1848 de voorwaarden schiep.⁴¹

Bovendien propageerden de liberalen een natie-ideaal dat allerm minst complementair was met het nationale huisgezin-denken. Henk te Velde heeft laten zien hoe de politiek van Thorbecke vanaf de jaren veertig in hoofdzaak een project was om de essentie van het nationale denken te herdefiniëren. Voor de liberale voorman waren liberalisme en nationalisme twee kanten van dezelfde medaille: wilde de nationale gemeenschap zich kunnen ontwikkelen, dan moest de ruimte gecreëerd worden voor Nederlanders om zich te emanciperen tot verantwoordelijke en zelfredzame staatsburgers. Bij hem stond het nationale denken zoge zegd niet synoniem voor eensgezindheid, hiërarchie en traditie, maar voor vooruitgang, publiek debat en constructieve burgerzin.⁴² De grondwetswijziging en de dominantie van de liberale politiek in de eerste decennia van de tweede eeuw helft kunnen dan ook gezien worden als een overwinning van de liberale nationale ideologie op de postrevolutionaire voorstelling van de natie als huisgezin.

Hoeder van de kwetsbare natie

Tijdens de hoogtijdagen van het liberalisme – ruim genomen tussen 1848 en 1880 – waren de aanhangers van een meer behoudende visie op de nationale gemeenschap allerm minst verdwenen.⁴³ Dit bleek bijvoorbeeld tijdens de Aprilbeweging in 1853, de petitiebeweging tegen het herstel van bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. Dit protest kan boven alles begrepen worden als een protestants-conservatieve verwerping van de nationale pretenties van het liberalisme: volgens de organisatoren van de Aprilbeweging stond niets minder dan de geestelijke eenheid en het voortbestaan van Nederland als natie op het spel.⁴⁴ Door de nieuwe koning Willem III de petitie aan te bieden, kozen ze er bewust voor hem te mobiliseren en tot symbool te maken van hun conservatieve nationalisme. Ik haal het voorbeeld van de Aprilbeweging hier aan, omdat er na grootschalige rampen in het derde kwart van de

---

⁴¹ Voor de ondoorzichtige staatsinrichting van de restauratiejaren en de rol van Willem I, zie: Koch, *Koning Willem I*, 381-401. Voor de liberale kritiek hierop en de betekenis van de grondwetswijziging van 1848, zie bijvoorbeeld: Te Velde, 'Van grondwet tot grondwet', 100-08.

⁴² Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbeseft. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918* (Den Haag: Sdu, 1992), 19-22.

⁴³ Ronald van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001), 101-33.

⁴⁴ Voor deze interpretatie, zie: Ronald van Raak, 'Christen-nationalisten in opstand. De Aprilbeweging van 1853 als nationaal-protestants protest', *Tijdschrift voor Kerkgeschiedenis* 6, nr. 1 (2003): 15-22.

negentiende eeuw iets vergelijkbaars gebeurde. In het tweede deel van deze bijdrage laat ik zien hoe auteurs zich toen veelvuldig de figuur van koning Willem III toe-eigenden als centrale component van een behoudender natievertoog.

In poëtische bewoordingen heeft zijn biograaf beschreven hoe ‘kolkende watermassa’s’ ervoor zorgden dat het volk achter koning Willem III kwam te staan.⁴⁵ Tijdens twee grote overstromingen in het rivierengebied liet de koning zich inderdaad van zijn beste kant zien. In 1855 braken op verschillende plekken langs de IJssel, de Maas en de Waal de rivierdijken door. Al drie dagen later vertrok de koning naar de getroffen streken, om uiteindelijk tien dagen weg te blijven. In 1861 begaven de rivierdijken het wederom en ook dit keer bezocht de koning, samen met onder meer zijn broer Hendrik, de ondergelopen gebieden. Alvorens te vetrekken stelde hij tevens een Koninklijke Commissie voor de Watersnood in, die de hulpverlening moest coördineren. Na beide rampen joeg hij ook op verschillende manieren de nationale liefdadigheid aan, maakte hij zelf donaties en kende hij de zogeheten ‘watersnoodmedaille’ toe aan iedereen die zich na de rampen onderscheidend had gedragen.⁴⁶

Voor Orangisten en conservatieven in den lande was de proactieve houding van Willem III bij de twee rampen een geschenk uit de hemel. Hoewel de koning er zelf conservatieve opvattingen op na hield, had hij zich tot dan toe nauwelijks gevoegd naar de conservatieve ideeën over het koningschap: in plaats van stabiel en standvastig staatsmanschap had hij in de eerste jaren van zijn regering met name getuigd van een wispelturig, weerbarstig en driftig karakter.⁴⁷ Zijn betrokkenheid bij de hulpverlening en zijn welwillendheid ten aanzien van de slachtoffers van de overstromingen bood conservatieven de gelegenheid ideologische munt uit de ramp te slaan en het nationale denken van haar liberale moment te ontdoen.

Het traditionele beeld van de vorst als vader had zijn ideologische kracht echter verloren en voldeed niet meer als instrument om de rol van Willem III van betekenis te voorzien. In een zich rap moderniserend land met een liberale grondwet deed dit vertoog ouderwets aan. De angstige herinnering aan de maatschappelijke tweespalt van de late achttiende en vroege negentiende eeuw – waarin de huisgezinmetaforiek zo goed had kunnen wortelschieten – was na een halve eeuw bovendien veel minder levend. Een nieuw vertoog bleek nodig om de liberale

---

⁴⁵ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 315.

⁴⁶ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 316-20; E. van Heuven-van Nes, 'Koning Willem III en de watersnoodramp van 1861', in *Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1993*, red. L.J. van der Klooster e.a. (Zutphen: Walburg Pers, 1993), 69-109.

⁴⁷ Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 103-06.

voorstelling van een natie van zelfredzame en verantwoordelijke burgers echt effectief te kunnen ontmantelen.⁴⁸

Auteurs uit de meer conservatieve gremia van de samenleving – godsdienstgeleerden en behoudende dichters – vonden het antwoord in het beeld van Willem III als opofferingsgezinde held. Al na de ramp van 1855 wekten verschillende auteurs de indruk dat de koning in het rivierengebied zijn leven in de waagschaal had gelegd en dat hij hoogst persoonlijk zijn onderdanen tegen het wassende water en het kruierende ijs had beschermd. Dat dit schromelijk overdreven was – hoewel de koning zich in gammele bootjes had rond laten varen, was het niet zo dat hij in levensgevaar had verkeerd – deed er in de lofdichten niet toe. In een liefdadigheidsbrochure met de hyperbolische titel *Oranje in de ure des gevaars* stelde de Amsterdamse dichter Johannes Hilman het bezoek van de koning in evenzo hyperbolische bewoordingen voor als een veldslag:

Ja, Neêrlands koning heeft gestreên
Den schoonsten kamp, die is te strijden:
Om zelfopofferend zich te wijden,
Waar de overwinning hooploos scheen:
Wat hinderpaal hij mocht ontmoeten,
Al gaapte een afgrond aan zijn voeten –
Hij streed uit innig vromen zin,
Uit hoogre liefde, uit broedermin!⁴⁹

Volgens de Haagse ambtenaar J.C.L. van Honstede was de koning ‘zonder koel beraad’ zijn ‘benaauwde volk’ toegesneld: ‘Hij helpt, vertroost, verkwikt, met woord en daad!’⁵⁰ Na de watersnood van 1861 dichtte de Montfoortse protestantse filantroop Dirk van Frankenhuijsen hem de heroïsche bijnaam toe van ‘onvergank’lijk Vorst-Erbarmer’ en op het omslag van een speciale watersnoodbijbel, die hij op een initiatief van de Utrechtse leken-theoloog J.L. Bernhardi als dank aangeboden kreeg, werd hij geëerd als ‘een held in ijs en baren, wien God weet te bewaren’.⁵¹

---

⁴⁸ Wat overigens niet wil zeggen dat auteurs het beeld van de vorst als vader nooit meer cultiveerden: Ham, ‘Verbroken familiebanden’, 115-16.

⁴⁹ Johannes Hilman, *Oranje in de ure des gevaars* (Amsterdam: G. Theod. Bom., 1855), 4.

⁵⁰ J.C.L. van Honstede, *Ramp en roem. Dichtstukje* (Den Haag: C.H. Susan Jr., 1855), 6.

⁵¹ *De Koning in Gelderland bij de overstromingen in Januarij 1861* (Montfoort: Prot. Landb. Opvoedings-Gesticht, z.d.), 7; *Beschrijving der historische voorstellingen, waarmede de band van den bijbel versierd is, die*

De Oranjedynastie was een onmisbaar element in het Nederlandse staatsbestel, zo beargumenteerden auteurs middels dit vertoog. Want wie anders dan een telg van de roemrijke stamboom van Oranje-Nassau, een Huis dat reeds zo lang verknoopt was met de Nederlandse natie, zou zijn leven anders wagen ter behoud van het Nederlandse volk? Om dit historiserende perspectief kracht bij te zetten koppelden verschillende tijdgenoten de vermeende heldhaftigheid van Willem III aan zijn afstamming. In zijn *Schets van een watervloed* schreef de Tielse rechter W. van de Poll hoe de watersnood van 1855 het volk de ‘onverbreekbare banden’ had doen voelen met het ‘doorluchtig stamhuis, waardoor het wordt geregeerd’.⁵² De actuele politieke betekenis van deze boodschap is niet te missen: zij was een reactie op de grondwetswijzing die de rol van de koning had gereduceerd tot slechts een functie in het staatsbestel.

Bovendien veronderstelde dit vertoog een behoudend perspectief op de natie. De implicatie was immers dat het vaderland een kwetsbare en node te beschermen gemeenschap was, die alleen zou kunnen voortbestaan dankzij een hiërarchische maatschappijorde en traditionele instituties, niet in de laatste plaats het koningshuis. De fragiliteit van de natie werd bijvoorbeeld gethematiseerd in het populaire *Nieuw lied, ter eere van onze geliefde en geëerbiedigde koning*, dat een anoniem schreef bij gelegenheid van de watersnood van 1861:

Achttien honderd zestig (sic) deed ons leeren,
Zonder dat ik te veel hier noem,
Oranje kunnen wij niet ontbeeren,
Eeuwig bestaat ook die oude roem.
Als men naga, en denkt eens na,
Aan de held van Quatre-Bras.
Dierbaar Oranje blijft in stand,
Leve de koning en het vaderland.
Daarom smeeken wij onze goeden vader,
Behoed bewaar ons vaderland.⁵³

---

door het Nederlandsche volk aan koning Willem III is aangeboden (...) (Utrecht: J.J.H. Kemmer, z.d.). Voor de watersnoodbijbel, zie ook: Heuven-Van Es, ‘Koning Willem III’, 86-95.

⁵² W. van de Poll, *Schets van den watervloed in Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht, en Zuid-Holland in maart 1855* (Tiel: Wed. D.R. van Hermeskerken, 1855), v-vi.

⁵³ *Nieuw lied, ter eere van onze geliefde en geëerbiedigde koning, bij gelegenheid van de watersnood in 1861* (Amsterdam: F.G. Holst, z.d.); Ham, ‘Verbroken familiebanden’, 118.

Net als anderen gebruikte hij de familiemetaforiek weliswaar nog wel, maar deze koppelde hij in plaats van aan verzoening met name aan kwetsbaarheid – Willem III was vooral een *beschermende* vader. Bovenstaande strofe illustreert hoe het beeld een conservatief instrument was: volgens de anonieme auteur kon dat de broze natie niet zonder Oranje, waarmee hij de liberale voorstelling van een natie van zelfredzame burgers weersprak. De natie was enkel verzekerd van een glorieuze toekomst als de Nederlanders zich schaarden achter het koningshuis: als deze les nog niet al doorgedrongen was na het heldhaftige optreden van Willem II bij Quatre-Bras tegen de Fransen, dan toch zeker wel na de watersnood van 1861.

De koning zelf genoot met volle teugen van de bejubeling die hem na beide rampen ten deel viel. Het is bekend dat hij het tot dan als een groot gemis ervoer dat hij zich nooit op het slagveld had kunnen onderscheiden.⁵⁴ De voorstelling van hemzelf als watersnoodvorst kwam in de buurt van de heroïsche oorlogskoning die hij zo graag wilde zijn. Toen hij in april 1861 de inwoners van de hoofdstad toesprak, presenteerde hij zichzelf zowaar als een voorbestemde beschermer van de natie. Hij zou de belofte hebben uitgesproken dat hij altijd beschikbaar zou zijn op momenten dat het vaderland in nood zou verkeren: ‘[Dan] zal Ik ook op de plaats van het gevaar niet gemist worden. – Daarvoor zijn Wij in de wieg gelegd. Wij Prinsen van Oranje kunnen niets anders doen.’⁵⁵ Het bleek een loze belofte, want hoewel het land gedurende zijn regeerperiode nog meerdere malen door grote rampen werd getroffen, hield hij zich nu telkens op de vlakte. Het is exemplarisch voor zijn koningschap: na de jaren zestig trok de koning zich steeds vaker terug, op Het Loo en met privéreizen naar het buitenland. Hij bemoeide zich weinig met staatszaken en deed minder moeite zich naar zijn onderdanen te presenteren, zijn interesse in het koningschap bleek tanende.⁵⁶

Herinnering als conservatief wapen

Omdat de proactieve houding van Willem III tijdens de twee overstromingsrampen uiteindelijk een uitzondering bleek die de regel van onvoorspelbaarheid en weerbarstigheid bevestigde, koesterden behoudende tijdgenoten de herinnering aan de ramspoed alsof het een waardevol kleinood betrof. Middels het voeren van een soort culturele herinneringspolitiek bestendigden zij de heldencultus rond de koning, hetgeen een sterke ideologische functie had: het telkens weer in herinnering brengen van het gevaar waartegen hij de natie had behoed, vaak in

---

⁵⁴ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 477.

⁵⁵ Lauts, *Eenige oogenblikken uit het leven van koning Willem III* (Kampen: S. van Velzen, 1863), 27.

⁵⁶ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 461-484.

hyperbolische bewoordingen, bleek ook in de jaren na de rampen een beproefde manier om het liberale nationalisme van tegengeluid te voorzien.

Een groep die hierbij een voortvarende rol speelde werd gevormd door Oranjegezinde auteurs van geschiedenisboeken. Zij cultiveerden de betrokkenheid van Willem III bij – met name – de watersnood van 1861 als een belangwekkend ijkpunt in de geschiedenis van Oranje en van het vaderland. Een voorbeeld is het propagandistische boekje *Eenige oogenblikken uit het leven van koning Willem III*, waarin de conservatieve oud-hoogleraar Ulrich Gerhard Lauts beargumenteerde dat de koning een ‘redder zijner landgenoten’ was die ‘getoond had zich gaarne voor zijne landgenooten te willen opofferen, en goed en leven voor hun welzijn veil te hebben [= te offeren, FM]’.⁵⁷ Zes jaar later schreven historici B.A. Erhatz en J.M.H. Bosman hun nationalistische geschiedenisboek *Ons verleden. De geschiedenis des vaderlands in schetsen en taferelen* op evenzo verheerlijkende wijze over hun koning: ‘Nooit zag Nederland zijn Koning grooter menschenliefde en meer heldenmoed tentoonspreiden dan bij de ontzettende ramp, die het Vaderland trof in den winter van 1860 op ’61.’⁵⁸ En in 1873 publiceerde onderwijzer en schrijver P.J. Andriessen een lijvig geschiedwerk over ‘leven en heldendaden’ van het Huis Oranje-Nassau, dat eindigde met een hoofdstuk over Willem III als ‘de redder van ongelukkigen’ tijdens de watersnood van 1861. Net als bij de eerdergenoemde geschiedschrijvers was hier, in plaats van een neutrale beschrijving van het verleden vooral sprake van nationalistische Oranjeaanbidding: er was ‘heldenmoed’ voor nodig, zo schreef Andriessen, om voor de koning ‘te midden der bulderende golven in een reddingsboot door de branding heen, zijn in levensgevaar verkeerende broederen te hulp te ijlen’.⁵⁹

Bovendien grepen vaderlandslievende Oranjeklanten belangrijke jubilea aan om zich de koning telkens weer toe te eigenen als nationale hoederfiguur. Toen het land in 1863 het vijftigjarig jubileum van het herstel van de Nederlandse staat vierden, bestendigden auteurs en kunstenaars in gedichten, pamfletten en andere huldeblijken – zoals oorkondes – veelvuldig de mythe dat het lot van de Nederlandse natie onlosmakelijk verknoopt was dat met dat van de Oranjes.⁶⁰ Tijdens dit jubileum keken veel auteurs immers op verheerlijkende wijze terug op de rol die de Oranjes hadden gespeeld bij de strijd tegen de Fransen en de hernieuwde onafhankelijkheid van het land. De terugkeer van Willem Frederik in 1813 en de heroïek van

---

⁵⁷ Lauts, *Eenige oogenblikken*, vi.

⁵⁸ B.A. Erhatz en J.M.H. Bosman, *Ons verleden. De geschiedenis des vaderlands in schetsen en taferelen. Tweede stukje* (Schoonhoven: S.E. van Nooten, 1870), 204.

⁵⁹ P.J. Andriessen, *Oranje Nassau. Leven en heldendaden van de vorsten uit dat stamhuis* (Arnhem: Van Egmond en Heuvelink, 1873), 427.

⁶⁰ Henk te Velde, ‘De herdenkingen en betekenis van 1813’, in *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden*, red. Ido de Haan e.a. (Amsterdam: Balans, 2014), 367.

zijn zoon bij Quatre-Bras en Waterloo stonden centraal. Toch werd in veel gelegenheidsdrukwerk de huidige Oranjekoning niet vergeten: de teneur was vaak dat Willem III, anders dan zijn vader en grootvader, had bewezen dat hij de natie juist in tijden van vrede voor ondergang wist te behoeden.⁶¹ Bij de gelegenheid van de Amsterdamse festiviteiten op 16 november verwoordde een feestdichter het in zijn *Neêrlands vrijheid* het bijvoorbeeld als volgt:

Na den dood van Willem de Eersten,
Die uit Brittanje met hem kwam,
Werd hij als onze vorst verheven,
Dien held ook uit Oranjes stam.

(...)

Ja, o ja! ons tweede Koning,
Toen hij nog maar een Kroonprins was,
Streedt hij met Neêrlands volk te zamen,
Zijn bloed dat stroomde als een plas.

Waar zijn volk ook is in nooden,
Daar is onze Willem klaar,
Om te helpen in hun nooden,
Ja met eigen lijfsgevaar.
En zoo zijn er vijftig jaren,
Met drie vorsten heen gegaan,
Nog door 's Heeren grooten zegen,
Mag Neêrland met Oranje staan.⁶²

Verschillende kunstenaars visualiseerden deze drieslag – Scheveningen, Quatre-Bras/Waterloo, watersnood – bovendien in verschillende gedenkplaten die voor de gelegenheid van het

---

⁶¹ Ik zie het net iets anders dan zijn biograaf, die meent dat de nadruk vooral werd gelegd op verzoening en naastenliefde: Van der Meulen, *Koning Willem III*, 380.

⁶² KHA, Archief Koning Willem III [A45], inv.nr. XD-6. Gedenkboek aan de triomftocht te Amsterdam b.g.v. het halve eeuwfeest van Nederlands herkgren onafhankelijkheid op 16 november 1863 (...) vervaardigd in opdracht der typografische verenigingen der Nederlandse Drukkers en Voorzorg en Genoegen (1863). Zie ook: KHA, Archief Koning Willem III, inv.nr. XD-1. Adres van Hulde van de Gemeenteraad van Utrecht aan Z.M. de Koning (28 november 1863), waarin de koning veelzeggend wordt toegewenst dat God hem moge sterken en behoeden wanneer 'gevaren mogten dreigen'.

jubiläum werden uitgegeven.⁶³ De herinnering aan de watersnoden bleek het ideale instrument om de koning aansluiting te laten vinden met de daden van zijn vader en grootvader en te benadrukken dat de natie ook zonder buitenlandse tegenstander nog steeds kwetsbaar was en een krachtige beschermer nodig had. De koning zelf had deze sequentie waarschijnlijk ook in zijn achterhoofd toen hij tijdens een korte toespraak dat jaar uitriep dat ‘wij allen uit het Huis van Oranje (...) nóóit genoeg [kunnen] doen voor ons Nederland!’⁶⁴

Afb. 2 Gedenkplaat bij 50 jaar onafhankelijkheid van het Koninkrijk der Nederlanden in 1863, met onderaan een verwijzing naar de rol van Willem III bij watersnood, anoniem, 1863. (*Collectie Rijksmuseum, Amsterdam*)

Ook het zilveren regeringsjubiléum van de koning op 12 mei 1874 werd grootscheeps aangegrepen om de herinnering aan de watersnoden te reactiveren. Bij die gelegenheid publiceerde verschillende dichters, zoals de eerdergenoemde Andriessen, brochures waarin zij de betrokkenheid van de koning bij de overstromingsramp van 1861 voorstelden als het hoogtepunt van zijn 25-jarige koningschap.⁶⁵ Bovendien stuurden talloze onderwijsinstellingen, culturele verenigingen en particulieren hem huldeblijken waarin ze vaak in militaire bewoordingen over de watersnoden schreven.⁶⁶ Zo zond Jean Jacques Gabriëls uit het Limburgse Maasniel Willem III een mooi vormgegeven feestgedicht. Al op de titelpagina werd de aandacht middels een afbeelding direct gevestigd op de watersnood van 1861. Willem III staat heldhaftig met een voet op een ijsschots, terwijl een jongeling uit dankbaarheid en liefde zijn rechterhand kust. Ook in het gedicht zelf benadrukte Gabriëls middels hyperbolische formuleringen de wijze waarop de koning zich had willen opofferen:

Hij staat daar, trotsereend én storm én orkanen.
Waar zonnen van welvaart in watervloed tanen,
Daar schittert Zijn Sterre met wèldoenden gloed;

---

⁶³ Meulen, *Koning Willem III*, 379-380.

⁶⁴ Te Velde, ‘De herdenkingen’, 367.

⁶⁵ P.J. Andriessen, *'s Konings zilveren feest. Geschiedenis van het Tijdperk van Vijfentwintigjarige Vrede, 1849-1874* (Deventer, A.J. van Sigtenhorst, z.d.) 84-100; P.J. Andriessen, *Feestgeschenk voor onze Jongens en Meisjes bij het Zilveren Feest van Z.M. den Koning* (Amsterdam, Scheltema en Holkema, z.d.) x.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: KHA, Archief Koning Willem III, inv.nr. xG-1. Opdracht bij het geschenk van de leerlingen der inrichtingen voor Christelijk Onderwijs (12 mei 1874); KHA, Archief Koning Willem III, inv.nr. xG-15. Feestgedicht door J. Wagner (12 mei 1874); KHA, Archief Koning Willem III, inv.nr. xG-21. Gedicht van G. van Rekom jr. te Dordrecht (12 mei 1874).

Daar klinken Zijn woorden tot troost en verligting;
Daar blinken Zijn offers, in strijd met den vloed;
Daar straalt zijn Liefde aan Europa tot stichting,
Daar reikt onze Koning, als Vader van 't Land,
Zijn kindren in nood eene vorstlijke hand.⁶⁷

Voor een publiek dat de koning waarschijnlijk vooral kende vanwege roddels over naaktloperij bleek steeds grover geschut nodig om het vertoog van Willem III als heldhaftige beschermer aannemelijk te maken.⁶⁸ Het gedicht laat zien dat de gevaren die Willem III tijdens de rampen had moeten trotseren in de collectieve verbeelding ondertussen van bijna mythische proporties waren. Wie niet beter wist zou welhaast gaan denken dat de koning daadwerkelijk te maken had gehad met stormen en orkanen.

Afb. 3 Voorblad van *De schoonste parel aan zijn kroon, of Konings Liefdadigheid tijdens den watersnood* van Jean Jacques Gabriël, 1874. (*Koninklijk Huisarchief, Den Haag*)

Dat deze beeldvorming na al die jaren nog steeds functioneerde als een politiek wapen blijkt misschien nog wel het meest uit het zogeheten *Watersnood-Wilhelmus*, een nogal propagandistische variant van het *Wilhelmus* die verscheen na een rivieroverstroming in Noord-Brabant in 1880.⁶⁹ Een anonieme auteur schreef het lied om het door de aanwezigen bij een benefietavond in Amsterdam te laten zingen. Dit zogeheten ‘Watersnoodfeest’ vond plaats op 18 februari, aan de vooravond van de verjaardag van de koning, en om middernacht zongen de aanwezigen bij wijze van eerbetoon deze versie van het *Wilhelmus*.⁷⁰ Hoewel de koning in de nasleep van de ramp niets noemenswaardigs had gedaan – geen bezoek aan het rampgebied, nauwelijks aantoonbare betrokkenheid achter te schermen –, cultiveerde de anonieme auteur toch weer het beeld van Willem III als watersnoodheld. In de achtste strofe vertelt de koning – de ik-persoon – hoe hij ‘door sneeuw en storm en ijs’ te hulp schoot om ‘traenen af te droghen’ en ‘brood en pais’ te brengen. In de twaalfde strofe contrasteerde de auteur dit beeld vervolgens met het dwaalbeleid van de overheid: anders dan de koning zouden de ‘slaeprijge’ heren in

⁶⁷ KHA, Archief Koning Willem III, inv.nr. xg-16. Feestgedicht door J.J. Gabriëls te Maasniel (12 mei 1874).

⁶⁸ Voor de naaktloperij en wat er over geschreven werd, zie: Van der Meulen, *Koning Willem III*, 480-82.

⁶⁹ Voor het lied, context en de in deze bijdrage geanalyseerde strofen, zie: Lotte Jensen, 'Een onbekende variant van het *Wilhelmus*: het Watersnood-Wilhelmus uit 1881', *Nieuw Letterkundig Magazijn*, online publicatie 18 juni 2019: <https://www.mdnl.nl/wp-content/uploads/2019/06/Een-onbekende-variant-van-het-Wilhelmus.pdf> (geraadpleegd op 6 mei 2020).

⁷⁰ ‘Het watersnoodfeest te Amsterdam’, *Katholieke Illustratie* 14, nr. 26 (1881): 205.

Den Haag het land niet beschermen, maar slechts ‘de wat’ren heersen laten’. De boodschap was duidelijk: uiteindelijk zou alleen de koning garant kunnen staan voor het behoud van het vaderland.⁷¹

Hoewel een enkeling weliswaar opmerkte dat de heldenverering met het *Watersnood-Wilhelmus* potsierlijke en zelfs gevaarlijke trekken had aangenomen – een journalist hekelde hoe het lied de wetgevende macht verdacht maakte –, waren het vooral de socialisten die echt doorzagen hoe de herinnering aan de rampen functioneerde als een instrument om een conservatieve maatschappijvisie af te dwingen.⁷² Überhaupt zagen aanhangers van de socialistische beweging het koningshuis als de hoeksteen van een staat die slechts de belangen van de heersende klassen diende. Bovendien vonden zij het een instituut dat irrationele sentimenten aanwakkerde en arbeiders van een juist klassenbewustzijn afhield.⁷³ Het beeld van Willem III als hoeder van de natie was een belangrijke bron van dergelijke collectieve sentimenten, zo moest de socialistische broodschrijver Sicco Roorda van Eysinga door hebben gehad. Daarom koos hij er in zijn schotschrift *Uit het leven van koning Gorilla* voor om de zo kundig opgetuigde herinnering aan Willem als watersnoodkoning ten schande te maken. Deze in 1887 anoniem uitgegeven brochure verhaalde over de lotgevallen van een vraatzuchtige, opvliegende en op seks beluste mensaap, maar ging, zo wist elke lezer, eigenlijk over koning Willem.⁷⁴ Een van de anekdotes die Roorda van Eysinga presenteerde, ging over Gorilla tijdens overstromingen. Hij beschreef hoe de koning telkens stomdronken was als hij een watersnood bezocht en dan de ‘alleronzinnigste dingen deed’: ‘Zoo wilde hij eens, toen hij een zwaar stuk in had, dwars over de rivier de [Waal] loopen, waarin hij natuurlijk zou zijn verzopen, als zijn adjudanten hem niet met kracht en geweld hadden tegengehouden.’ Gorilla had echter geluk, want het grote publiek kwam er niet achter. Sterker nog, ‘de groote bladen’ bliezen iedere daad van dronkenschap telkens op tot ‘een der schoonste heldenfeiten zijns levens’.⁷⁵ Het beeld van Willem III als betrokken hoederfiguur was nergens op gebaseerd, zo impliceerde Roorda van

---

⁷¹ Het beeld dat het lied van het nationale waterstaatsbeheer schetste was bovendien onwaar. Verschillende liberale en conservatief-liberale regeringen zetten zich al sinds 1849 onafgebroken in voor rivierverbetering, juist om overstromingen op de lange termijn structureel uit te bannen: A. Bosch en G.P. van de Ven, ‘Rivierverbetering’, in *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel II. Gezondheid en openbare hygiëne. Waterstaat en infrastructuur. Papier, druk en communicatie*, red. H.W. Lintsen (Zutphen: Walburg Pers, 1993), 123-26.

⁷² Jensen, ‘Een onbekende variant’.

⁷³ Nico Wilterdink, ‘“Leve de republiek!” Anti-monarchisme in Nederland’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16 (1989): 141.

⁷⁴ Dennis Bos (red.), *Willem III, koning Gorilla* (Soesterberg: Aspekt, 2002).

⁷⁵ *Uit het leven van koning Gorilla* (z.p. z.d.), 10.

Eysinga in zijn brochure, maar was een sterk staaltje propaganda geweest van de pers, de slippendragers van de status quo.

Heel effectief leek de socialistische propaganda niet te zijn, want de beeldvorming was in die jaren populairder dan ooit. Toen Amsterdam datzelfde jaar het jaarlijkse bezoek van de koning aan de hoofdstad groots vierde, waren tussen alle versiering die buurtcomités hadden aangebracht verschillende verbeeldingen te vinden van Willem III als betrokken vorst tijdens watersnood. Bij de huidige Sloterdijkbrug was een tafereel te vinden van een bezoek dat de koning aan het door watersnood getroffen Brakel had gemaakt, een voorstelling die door een banketbakker aan de Vijzelstraat in zijn etalage was uitgevoerd met suiker en chocolade.⁷⁶ Ze waren waarschijnlijk op het idee gebracht door een bezoek aan het Nederlandsch Panopticum, een Amsterdams wassenbeeldenmuseum dat in 1881 de deuren had geopend en ergens in de eerste jaren een beeldengroep tentoongesteld had van het bezoek dat de koning in 1855 had gemaakt aan het Gelderse dorpje.⁷⁷ Ook bij zijn overlijden in 1890 gold Willem III voor velen nog als heldhaftige hoeder van de natie. Toen hij op 4 december onder grote belangstelling werd bijgezet in de Nieuwe Kerk in Delft, hield hofpredikant Cornelis Eliza van Koetsveld een lijkrede waarin hij vertelde hoe Willem 'zijn heldenmoed [had getoond] door voor zijne arme onderdanen zijn leven te wagen in den watersnood.'⁷⁸

Tegen die tijd kon het vertoog nauwelijks meer begrepen worden als antiliberaal wapen, aangezien het thorbeckiaanse nationalisme zijn beste tijd had gehad. Als reactie op de opkomst van assertieve emancipatiebewegingen – socialisten, katholieken, protestanten – waren liberale elites in het laatste eeuwkwart in toenemende mate bevreesd geraakt voor het uiteenvallen van de natie. Zij moesten toegeven dat hun liberalisme niet in staat was nationale eenheid te bewerkstelligen en vanaf 1880 werd hun nationalisme behoudender. In navolging van de conservatieven ging een nieuwe generatie liberalen nu ook het koningshuis cultiveren en populariseren als nationalistisch symbool van het vaderland, onder meer middels de organisatie van een nieuwe, rond prinses Wilhelmina opgetuigde nationale feestdag 'Prinsessedag (vanaf 1890 Koninginnedag).⁷⁹ Hiermee belandde het Nederlandse nationalisme in een nieuwe fase: van een ideologie die met name werd verkondigd door semi-intellectuelen zoals predikanten, schrijvers en dichters, was het een massafenomeen geworden waarmee de hele bevolking in

---

⁷⁶ Anne Petterson, "'En toch viert men feest!' Amsterdam en de zeventigste verjaardag van koning Willem III', in *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*, red. Henk te Velde en Donald Haks (Amsterdam: Boom, 2014), 188.

⁷⁷ Van deze voorstelling is door *Nieuwsblad van Nederland* een premieplaat vervaardigd, zie: Museum Flehite, objectnummer 1002-777. Vorst en volk. Z.M. koning Willem III bij de doorbraak te Brakel in 1855 (z.d.).

⁷⁸ *Het leven van Z.M. Koning Willem III. Zijne regeering en zijn tijd* (Schiedam: H.A.M. Roelants, 1890), 204.

⁷⁹ Te Velde, *Gemeenschapszin*, 121-61

aanraking kwam.⁸⁰ Binnen dit nationalisme gold Oranje niet meer als een particulier-conservatief instrument om antipathie jegens vooruitstrevende politiek te vocaliseren, maar als een symbool waarachter de gehele burgerij zich met volle overtuiging schaarde.⁸¹

Tot besluit

Grootschalige rampen kunnen we bezien als belangrijke ijkpunten in de ontwikkeling van het nationalisme in Nederland. Er hoefde maar een dijkdoorbraak plaats te vinden of er verschenen brochures op de markt waarin auteurs de nationale eenheid bezongen, de een vaak in nog hoogdravender tonen dan de ander. In veel van deze nationalistische vertogen speelde de persoon van de vorst een centrale rol, als verbindend figuur die de natie na chaos en wanhoop juist eenheid en vertroosting bracht.

In dit artikel heb ik laten zien dat manifestaties van natiebeseft niet hoeven te betekenen dat er sprake was ‘rimpelloze nationale eendracht’, om met historicus Niek van Sas te spreken.⁸² Integendeel, de nationalistische vertogen die na rampen rond koningen Willem I en Willem III ontstonden moeten we juist begrijpen als politieke wapens en als ideologisch gemotiveerde pogingen om het nationale denken op een conservatieve manier te herdefiniëren. Behoudende auteurs eigenden zich de betrokkenheid van beide vorsten bij de hulpverlening na verschillende rampen toe om een voorstelling van de nationale gemeenschap te cultiveren die sterk geconcentreerd was rond conservatieve waarden als eenheid, hiërarchie, gematigdheid.

Telkens was het een reactie op een meer progressieve interpretatie van het nationalisme. Het ‘huisgezin’- of consensusnationalisme waar veel auteurs na rampen aan het begin van de negentiende eeuw van getuigden was een alternatief voor het activistisch-democratische nationalisme uit de revolutieperiode. Nadat deze voorstelling van de natie ondergraven raakte door het liberale nationalisme van Thorbecke, vonden ze in de proactieve houding van Willem III tijdens verschillende overstromingsrampen de mogelijkheid een nieuw behoudend natievertoog te fabriceren. Ditmaal was de voorstelling van de koning als heldhaftige hoeder hun wapen: het illustreerde immers dat de natie niet zo zelfredzaam was als de liberalen meenden.

---

⁸⁰ Van Sas, *Metamorfose*, 46-7.

⁸¹ Zie ook: Jaap van Osta, *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1998).

⁸² Van Sas, *Metamorfose*, 496.

Bibliografie

- Aerts, Remieg. 'Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte'. In *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden*, red. Ido de Haan, Paul den Hoed en Henk te Velde, 251-74. Amsterdam: Balans, 2014.
- Baker, William D. en John. R. Oneal. 'Patriotism or opinion leadership? The nature and origins of the "rally 'round the flag" effect'. *Journal of conflict resolution* 45, nr. 5 (2001): 661-87.
- Bell, David. *The cult of the nation in France. Inventing nationalism 1680-1800*. Cambridge, MA/Londen: Harvard University Press, 2001.
- Boer, Elsa den. 'Omwille van winter en watersnood. Liefdadigheidsuitgaven in de negentiende eeuw'. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, 1994.
- Bos, Dennis. *Willem III, koning Gorilla*. Soesterberg: Aspekt, 2002.
- Bosch, A en G.P. van de Ven. 'Rivierverbetering'. In *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel II. Gezondheid en openbare hygiëne. Waterstaat en infrastructuur. Papier, druk en communicatie*, red. H.W. Lintsen, 103-27. Zutphen: Walburg Pers, 1993.
- Bosch, Toon. 'Natuur en cultuur. Modernisering van hulpverlening na catastrofale overstromingen in de Nederlandse Delta, 1740-1861'. *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 21, nr. 1-2 (2012): 39-47.
- Burg, M.J. van den. 'Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813'. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2007.
- Dam, Petra J.E.M van, en Harm Pieters. 'Enlightened ideas in commemoration books of the 1825 Zuiderzee Flood in the Netherlands'. In *Navigating history: economy, society, science and nature. Essays in honor of Prof. Dr. C.A. Davids*, red. Pepijn Brandon, Sabine Go en Wybren Verstegen, 275-97. Leiden: Brill, 2018.
- Dijkhuis, Hans. *Monarchia. Het fenomeen van het koningschap*. Amsterdam: Boom, 2010.
- Dudink, Stefan. 'Legs fit for a king. Masculinity in the staging of the Dutch restoration monarchy, 1813-1819'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 127, nr. 1 (2012): 45-71.
- Eijnatten, Joris van. 'Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw'. *De negentiende eeuw* 23, nr 1. (1999): 4-22.
- Freedon, Michael. 'Is nationalism a distinct ideology?'. *Political Studies* 46, nr 4 (1998): 748-65.
- Gallie, W.G. 'Essentially contested concepts'. *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-56): 167-198.
- Grijzenhout, Frans. 'Lodewijk Napoleon: beeld en zelfbeeld'. In *Lodewijk Napoleon. Aan het hof van onze eerste koning 1806-1810*, red. Paul Rem en George Sanders, 9-17. Zutphen: Walburg Pers, 2006.

- Ham, Laurens. 'Verbroken familiebanden. Negentiende-eeuwse consensuscultuur in liefdadigheidsuitgaven rond 1861'. *Acta Universitatis Wratislaviensis, Neerlandica Wratislaviensia* 20 (2011): 113-127.
- . 'Occasional writer, sensational writer: Multatuli as a sentimental benevolence writer in the 1860s'. In *Texts, Transmissions, Receptions*, red. André Lardinois, Sophie Levie, Hans Hoeken, Christoph Lüthy, 297-311. Leiden: Brill, 2014.
- Heuven-van Nes, E. van. 'Koning Willem III en de watersnoodramp van 1861', in *Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1993*, red. L.J. van der Klooster, M.E. Tiethoff-Spliethoff en C.A. Tamse, 69-109. Zutphen: Walburg Pers, 1993.
- Heywood, Andrew. *Political ideologies*. 5e editie. New York: Palgrave, 2012.
- Honings, Rick. 'Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden, 1760-1860'. Proefschrift, Universiteit Leiden, 2011.
- Hroch, Miroslav. *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. Vert. Ben Fowkes. New York: Cambridge University Press, 1985.
- Hunt, Lynn. *The family romance of the French Revolution*. Los Angeles: University of California Press, 1992.
- Jensen, Lotte. "'See our succumbing fatherland, overwhelmed by disaster, woe and strife": coping with crisis during the reign of Louis Bonaparte'. *Dutch Crossing* 40, nr. 2 (2016): 151-64.
- . *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd*. Nijmegen: Vantilt, 2018.
- . 'Een onbekende variant van het Wilhelmus: het Watersnood-Wilhelmus uit 1881'. *Nieuw Letterkundig Magazijn*, online publicatie 18 juni 2019. Geraadpleegd op 6 mei 2020, <https://www.mdn.nl/wp-content/uploads/2019/06/Een-onbekende-variant-van-het-Wilhelmus.pdf>.
- Judge, Jane en Joris Oddens. 'Father figures and faction leaders. Identification strategies and monarchical imagery among ordinary citizens of the Northern and Southern Low Countries (c. 1780-1820)'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 133 nr. 3 (2018): 72-97.
- Koch, Jeroen. *Koning Willem I 1772-1843*. Amsterdam: Boom, 2013.
- . 'The King as father, Orangism and the uses of a hero. King William I of the Netherlands and the Prince of Orange, 1815-1840'. In *Royal heirs and the uses of soft power in nineteenth-century Europe*, red. Frank Lorenz Müller and Heidi Mehrkens, 263-80. London: Palgrave, 2016.
- . *Oranje in revolutie & oorlog. Een Europese geschiedenis 1772-1890*. Amsterdam: Boom, 2018.
- Kozmanová, Irena. 'Keizer Wilhelm II als hondenbezitter. De instrumentalisering van de monarchie als "wapen" in debatten over de hondenfokkerij'. *De moderne tijd* 2, nr. 3-4 (2018): 312-325.
- Krol, E.J. "'Verdienste blinkt op Neêrlands troon". Gelegenheidsgedichten rond de komst van Willem I'. *De negentiende eeuw* 23, nr. 1 (1999): 23-35.
- Leerssen, Joep. 'Nationalism and the cultivation of culture'. *Nations and nationalism* 12, nr. 4 (2006): 559-78.

- Lok, Matthijs, en Natalie Scholz. 'The return of the loving father: masculinity, legitimacy and the French and Dutch Restoration monarchies (1813-1815)'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 127 nr. 1 (2012): 19-44.
- Meijer, Fons. 'Nederlandse vorsten in tijden van rampspoed sinds Lodewijk Napoleon', in *Napoleons nalatenschap. Sporen in de Nederlandse samenleving*, red. Lotte Jensen, te verschijnen. Amsterdam: De Bezige Bij, 2020.
- Meulen, Dik van der. *Koning Willem III 1817-1890*. Amsterdam: Boom, 2013.
- Osta, Jaap van. *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1998.
- Petterson, Anne. "'En toch viert men feest!' Amsterdam en de zeventigste verjaardag van koning Willem III'. In *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*, red. Henk te Velde en Donald Haks, 171-96. Amsterdam: Boom, 2014.
- . *Eigenwijs vaderland. Populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam*. Amsterdam: Prometheus, 2017.
- Pieters, Harm. 'Herinneringscultuur van overstromingsrampen. Gedenkboeken van de overstromingen van 1775, 1776 en 1825 in het Zuiderzeegebied'. *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 21, nr. 1-2 (2012): 48-57.
- Raak, Ronald van. *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001.
- . 'Christen-nationalisten in opstand. De Aprilbeweging van 1853 als nationaal-protestants protest'. *Tijdschrift voor Kerkgeschiedenis* 6, nr. 1 (2003): 15-22.
- Rietbergen, P.J. *Lodewijk Napoleon. Nederlands eerste koning 1806-1810*. Amersfoort/Brugge: Bekking & Blitz, 2006.
- Sas, Niek van *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
- Scholz, Natalie. *Die imaginierte Restauration. Repräsentationen der Monarchie im Frankreich Ludwigs XVIII*. Darmstadt: wbg Academic, 2006.
- Valk, J.P. de. 'Landsvader of landspauz? Achtergronden van de visie op kerk en school bij koning Willem I (1815-1830)'. In *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk*, red. C.A. Tamse en E. Witte, 76-97. Baarn/Brussel: Bosch en Keuning, 1992.
- Velde, Henk te. *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918*. Den Haag: Sdu, 1992.
- . 'Natievorming en politieke strijd in Nederland'. *Beleid en maatschappij* 22, nr. 2 (1995): 100-108.
- . 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917'. In *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, red. Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, 97-175. Nijmegen/Amsterdam: SUN, 1999.
- . "'Geheimzinnig schijnende diepte'". De volkskoning en de omstreden band tussen vorst en volk in de negentiende eeuw'. *Groniek* 150 (2000): 7-24.

- . 'De herdenkingen en betekenis van 1813', in *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden*, red. Ido de Haan, Paul den Hoed en Henk te Velde, 363-83. Amsterdam: Balans, 2014.
- , en Donald Haks, red. *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*. Amsterdam: Prometheus, 2014.
- Velema, Wyger. *Republicans. Essays on eighteenth-century Dutch political thought*. Leiden: Brill, 2007.
- Verheijen, Bart. *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801-1813*. Nijmegen: Vantilt, 2017.
- Wilterdink, Nico. "'Leve de republiek!' Anti-monarchisme in Nederland". *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16 (1989): 133-161.
- Zanten, Jeroen van. *Koning Willem II 1792-1849*. Amsterdam: Boom, 2013.
- Zeiler, Frits David. '1825: de 'vergeten' watersnood'. *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 16, nr. 1 (2007): 19-26.

Fons Meijer (1994) studeerde Geschiedenis aan de Radboud Universiteit en The University of Sheffield. Hij is gespecialiseerd in identiteitsvorming, mediacultuur en politieke representatie na 1800 en publiceerde onder meer over verkiezingscultuur en opiniepeilingexperts. Momenteel is hij als promovendus verbonden aan het Radboud Institute for Culture & History (RICH) van de Radboud Universiteit. Zijn promotieonderzoek richt zich op natievorming na ramspoed in Nederland in de negentiende eeuw.